

Rysy osobnosti M. Jev. Saltykova.

Životopis Michaila Jevgrafoviče Saltykova byl vyprávěn mnohokrát a často dosti zdařile¹; skoro při každém vydání jeho spisů tisknou se vydatně „Materiály pro biografii M. E. Saltykova“, sestavené K. K. Arseňjevem. Proto nebudu znova vyprávět životopisu M. Saltykova a omezím se pouze na krátké upozornění na ty okolnosti jeho života, které měly největší vliv na rozvoj jeho osobnosti.

Za nejdůležitější z těch okolností třeba beze všech pochyb považovati nevolnické právo. Jako mnozí jiní vynikající ruští

¹ Kromě práce K. Arseňjeva viz na př. „M. E. Saltykov“, náčrtek S. N. Krivenka (v Pavlenkově serii: „Život významných lidí“); do češtiny otištěna byla dosti zdařilá črta A. J. Jacimirského „Saltykov-Ščedrin (Lístek z dějin ruského osvobozenského hnutí)“ v „Slovanském Přehledu“, roč. IX., 1907. Připomínám jenom závažnější životopisná data M. Saltykova: narodil se 15. ledna 1826 ve vesnici Spas-Ugol ve Tverské gubernii; r. 1844 absolvoval carsko-selské lyceum, načež přijal místo v kanceláři ministerstva války, kdež sloužil až do r. 1848, kdy byl vypověděn z Petrohradu do Vjatky, kde byl zaměstnán v kanceláři gubernátorovů. R. 1856 bylo mu dovoleno vrátiti se do Petrohradu a stal se úředníkem pro zvláštní záležitosti při ministerstvu vnitřních záležitostí; pak se stal vicegubernátorem nejprve v Rjazani (1858—1860), potom v Tveře (1860—1864). R. 1862 šel do výslužby a věnoval se plně literatuře, vstoupiv do redakce časopisu „Sovremennik“. Avšak r. 1864 vrací se opět do úřadu; byl ředitelem „kazennoj palaty“ (okresní administrativně-finanční úřad) — s počátku v Penze, pak v Tule a naposled v Rjazaně. V r. 1868 odešel na konečný odpočinek a stal se členem redakce časopisu „Otčestvennyja zapisky“; časopis tento byl 1884 úředně zakázán. Zemřel 28. ledna 1889. Jistě v těchto, poměrně nepřilíh pestrých faktech není obsažen opravdový životopis M. Saltykova: život jeho duše se jeví v jeho dílech a jeho výtvoř nejlépe mluví o tom, čím žil, — on, kterýž byl kdysi duševním vůdcem pokrokové části ruské veřejnosti.

spisovatelé, tak i Saltykov náležel rodině statkářské, která vládla poddanými sedláky-nevolníky. Připustíme-li, že kniha „Pošechonskaja starina“ obsahuje (nehledíc k odmítnutí té myšlenky autorem) značnou částí osobní zážitky M. Saltykova, uznáme, že dojmy jeho dětství nebyly nejradostnější. Nevolnictví viděl jistě hodně zblízka a vytěžil z dětského prostředí co nejudnitavější poměr k otroctví (podobně jako Turgeněv a Někrasov). Těžko ovšem říci, do jaké míry možno soudit na osobnost samého Saltykova z toho, co praví o vlivu čtení evangelia na Nikanora Zatrapezného¹. reka „Pošechonské stariny“: „Hlavní a podstatný výsledek, získaný mnou z pokusů o sebevýchovu, kterým jsem se více než rok oddával, bylo uznání lidské podoby tam, kde silou veřejného přesvědčení byl pouze pohaněný obraz raba.“

Ale na každý způsob ať už vlivem evangelia anebo přímým působením smutných obrazů nevolnického života, nevolnické zřízení pochopeno bylo dítětem Saltykovem jako ohromná nespravedlnost, ničící národ. A odtud plyne soucit s trpícím lidem. V „Pošechonské starině“ vyjádřena jest tato zkušenost slovy: „Nevolnické zřízení sblížovalo mne s masou poddaných. Může se to zdát zvláštní, ale já i teď ještě vyznávám, že nevolnictví mělo ohromnou úlohu v mém životě a že, jenom prožív všechny jeho obměny, mohl jsem dojítí úplného, uvědomělého a vášnivého jeho zavržení.“

Léta uvědomělého života prohloubila a dodala smyslu dojmům z dětských let, a nevolnictví počalo se Saltykovu jevit nejen jako morální zlo, ale i jako kořen všech sociálních neduhů ruského života.

Proto odstranění nevolnictví r. 1861 nepřimělo Saltykova, aby přerušil boj s ním, bez ohledu na posměch některých krátkozrakých kritiků (jako na př. Pisareva): on bojuje ne s odstraněným už otroctvím, nýbrž s jeho následky, se zjevy vyvolanými v život otroctvím. Výklad o podrobnostech tohoto boje odkládám do následující kapitoly, zde jen vzpomínám, že uvědomělý, promyšlený poměr k nevolnickému zřízení, jakožto zjevu sociálnímu, nejen že pomohl Saltykovu vytvořiti správnou představu o nedostatech

¹ „Pošechonskaja starina“, hl. V.

společenského zřízení Ruska, ale rozvil v něm i kladné ideály — představy o lidské důstojnosti a o občanských povinnostech.

Život Saltykovův spadl do takové epochy, kdy s malou výjimkou světlých okamžiků lidská důstojnost byla zašlapávána, a kdy poměry veřejného života byly velmi vzdáleny ideálů, které si Saltykov vytkl. Proto druhým hlavním zjevem, značícím se i v osobnosti M. Saltykova i v jeho tvorbě, byly poměry ruského života 40.—80. let XIX. století. Než přejdeme k detailnějšímu rozboru vlivu těchto poměrů na Saltykova, třeba se zmíniti, že sám pocítil na sobě tíži těchto poměrů všestranně, t. j. i jako občan nikterak lhostejný k osudu své vlasti, i jako spisovatel, přispívající svým slovem k veřejnému uvědomení, i jako úředník, obeznámený s reálným životem tehdejší ruské provincie. Ze všeho toho získal Saltykov velkou životní zkušenost a velkou schopnost osvětlovat zjevy života podrobně a správně. A ježto i život byl tehdy zajímavý a složitý, viděl Saltykov ve své činnosti prostředek, jak sloužiti nejkrásnějším cílům života, a proto jeho tvorba zůstává v nejtěsnějším spojení se současnou epochou. Tak sám život vytvořil ze Saltykova spisovatele-občana.

Přecházejme k ocenění osobnosti M. Saltykova jako člověka i spisovatele, zmiňuji se především, že dnes nelze ještě plně podati konečnou charakteristiku osobnosti M. Saltykova, protože, byť byl jakkoli známý a populární v době své činnosti, přece zdaleka nemáme dostatek podmínek ke konečnému soudu o něm, jak o spisovateli a zejména jako o člověku.

K úsudku o osobnosti spisovatelově obyčejně se užívá pramenů trojího druhu: a) výtvorů spisovatelových, b) jeho dopisů, deníků a tomu podobných dokumentů intimního rázu, c) vzpomínek osob, které znaly spisovatele méně nebo více zblízka.

Avšak spisy M. Saltykova, třebaže byly vydány několikrát, nevyčerpávají přece všeho, co napsal. Prvé vydání 1889, pravda, bylo uspořádáno podle vůle M. Saltykova, nejednou jím projevené¹, aby díla nevražená jím do jeho sebraných spisů vůbec nikdy se netiskla. Přece však vydání následující, na př. vydání Marksovo 1905, tohoto jeho odkazu nedbala, a otisknuty tam na př. povídka „Brusin“

¹ Viz na př. „Pisma“ („Dopisy“), vyd. 1925, str. 311.

a komedie „Smert Pazuchina“, do sebranych spisů Saltykovem nepojaté¹. Když už byla vůle spisovatelova porušena, je žádoucí vydati teď i jiné jeho výtvoř, veřejnosti nyní skoro nedostupné, jako na př. povídku „Protivorečija“ („Rozpory“) a kritické stati časopisecké a publicistické. Tak nemáme skutečně úplného vydání spisů M. Saltykova, jako nemáme i vydání vědeckého, kritického. Chceme-li poznati historii textu spisů M. Saltykova, bylo by nutno prohlédnouti i jeho rukopisy i opravy censury a to tím spíše, že Saltykov sám několikrátě zakročil, aby zachránil úryvky censurou nepropuštěné². Okolnost, že není úplného a kritického vydání jeho spisů, zavazuje badatele k jisté opatrnosti a k vývodům jen podmínečným.

Z dokumentů intimního rázu vydány byly v r. 1924 dopisy M. Saltykova za redakce N. V. Jakovleva a B. L. Modzalevského s komentářem, ne vždy šťastným, třebaže dosti hojným³. Nelze nelitovati, že vydavatelé nevydali („z důvodů národně-hospodářských“) dopisy Saltykova plně, ač podali i přehled dopisů, už dříve otištěných, ale v jejich vydání nepojatých. Je velmi těžko hledat dopisy ty po časopisech a je mezi nimi jistě mnoho dopisů daleko důležitějších než ty, které jsou do publikace pojaty⁴. Možná, že

¹ V časopise „Niva“ 1914, č. 17, otištěn úryvek nevydaného spisu Saltykova: „Predčuvstvija, gadanija, pomysly i zaboty sovremennago čelověka“ („Tušení, předsevzetí, myšlenky a starosti současného člověka“); jest to pouze variant satiry „Nasi glupovskija děla“ (Deník Ržaniščeva). Tento úryvek, ale v rozšířeném obsahu, byl znova tištěn v r. 1926 v časopisech: „Zvězda“ a „Volja Rossii“. Ve „Věstniku Jevropy“, 1914, sv. 5., otištěna byla pohádka Saltykova: „Blagonaměrennaja pověst. Moi ljubovnyja radosti i stradanija. (Iz zapisok sološčago byka“), t. j. „Povídka politicky spolehlivá. Moje milostné radosti i strasti. (Ze zápisů citlivého býka)“. V „Krasném Archivu“, r. 1922-sv. 2, otištěna byla A. Gruzinským nová pohádka M. Saltykova: „Bohatýr“. V časopisu „Niva“, 1910, č. 10, otištěn byl náčrtek: „Z dějin města Glupova“.

² Viz na př. dopis N. A. Někrasovu z Paříže z 9. září 1875, s prosbou, aby zachoval Saltykovu první korekturu náčrtku „Ekskursija“ („Pisma“, str. 91).

³ O té publikaci viz posudky Jul. I. Ajchenvalda („Rul“, 29. července 1925 č. 1414) a V. L. Rozenberga („Na čužoj storoně“, kn. XII., 1925).

⁴ Mluví-li se o příčinách „národně-hospodářských“, tu možno protestovat proti nemalému počtu dopisů, nemajících ani literárního, ani společenského, ba pomalu ani vážného osobního významu. Toho druhu jsou na př.

jsou ještě někde netištěné dopisy neb nějaké intimní materiály (deníky, zápisníky atp.), ale o nich není dosud zpráv.

Co se týče konečně vzpomínek na Saltykova, ač počet jejich je značný a třeba mezi nimi jsou některé velmi cenné, na př. „Intimnyj Ščedrin“ K. M. Saltykova, přece je v tom ohledu literatura o Saltykovu celkem ubohá. Málo jest na př. osvětlena jeho činnost v úřadech v provincii a je-li osvětlena, velmi nezdařile¹. Velmi málo je vzpomínek a zmínek o Saltykovu², které by odhalovaly narážky a maskovaná upozornění na veřejné činitele jeho doby, zmíněné v jeho spisech: vždyť vzhledem k censuře byl Saltykov často nucen nenazývat lidi a věci přímo jejich jmény. Budiž vysloveno vřelé přání, aby si současníci M. Saltykova dnes ještě žijící, beztoho už nepřilíš četní, pospíšili s vydáním vzpomínek, poznámek a sdělení, byť i jen za účelem objasnění rozličných narážek ve spisech M. Saltykova, neboť během doby stává se badatelům těžším a těžším uhádnouti pravý smysl textu.

Za takového stavu materiálů, které by mohly býti prameny ke charakteristice osobnosti M. Saltykova, třeba se omeziti (místo úplné charakteristiky) na upozornění pouze na ty rysy jeho osobnosti, které, jak vidno, nepodléhají pochybnosti a mohou býti doloženy fakty.

Jeden z těchto nesporných rysů osobnosti M. Saltykova jest, beze vší pochyby, přímost jeho povahy a skoro živelný odpor k neupřímnosti, falši a strojenosti. A. M. Skabičevskij praví o Saltykovu: „Jak jen uviděl něco takového, počalo mu býti nevolno.

pozvánky k návštěvám, na partii karet (dopisy čísla 141, 142, 143, 145, 158, 166, 202, 214, 215, 216 a j.), záznamy o různých drobných záležitostech (čísla 252, 253, 254, 268, 270, 282), úřední dopisy „Literárnímu fondu“ (čísla 160, 181, 183 a j.) a těmto podobné. Jistě má cenu každá řádka tak činného velikána, jako jest Saltykov; při výběru bylo by však vítanější místo bezvýznamných dopisů, uveřejniti aspoň ty, které jsou otištěny v starých ruských časopisech a novinách, ne vždy dostupných badatelům pracujícím v Rusku a úplně nedostupných pracujícím mimo hranice Ruska.

¹ Mám na zřeteli krajně nezdařilou, ba dokonce nevědomou stať Al. Ljaskovského v časopisu „Besěda“, čís. 5. Jakási zajímavá svědectví o úřadování M. Saltykova v Penze opublikoval v „Izvěstích“ P. Nikišin (viz „Rul“, 3. února 1926, čís. 1572) atp.

² Takové jsou stať V. Burceva, V. Rozenberga a j. (uvedeny níže).

Nemohl nepověděti člověku do očí dojem, který na něj učinil, a vyjádřil se s duchaplným sarkasmem, který byl jeho proslulou vlastností¹.

Tento rys povahy M. Saltykova projevuje se stále v jeho spisech i v jeho dopisech. A opravdu, podnětem jeho satirické tvorby (a satirický ráz má skoro vše, co napsal) byla pouze horoucí snaha po pravdě. Maje před sebou určitý ideál, slouží mu, nezastavuje se před tím, že někdo může být nespokojen s tou pravdou, kterou objasňuje satirik. Je zcela pochopitelné, že tyto satiry vzbudily Saltykovu řadu nepřátel; naopak však vytvořily úctu k němu u té části kulturní společnosti, která dovedla ocenit životní pravdu ve výtvorech M. Saltykova. Uvidíme níže, jak Saltykov byl vydán nájezdům nejen se strany zpátečníků, ale i se strany liberálně-pokrokové části ruské veřejnosti. Tento jev možno objasniti tím, že mu byla nade vše pravda a proto pronásledoval lež a faleš, ať se skrývaly kdekoliv. Byli mu na př. protivní ziskuchtivci (nazývá je „chišěniky“ — hrabivci) a egoisté, a nešetří jich, ať se jeví jako lidé starého původu, nebo jako nositelé nových pokrokových ideí. Nešetřil na př. ani zemstva (druh okresní samosprávy), a stejně zle se vysmíval členům zemstva, jako nedostatkům staré ruské byrokracie. V této nepodjatosti jeví se přímost jeho povahy a nedostatek jakéhokoli stranictví a ohledu na osoby.

Jeho dopisy podávají nemálo příkladů jeho upřímnosti; vyjadřuje své myšlenky bez ohledu na to, nelíbí-li se snad komu. Tak nachází se v dopisech mnoho ostrých posudků, často dokonce i nevhodných pro tisk (na př., posudku o Zolovi, o Goncourtech, o Avdějevu a j.). Jestli jeho spolubesedník byl nespokojen, Saltykov se zastavuje a motivuje své mínění: takové jsou dopisy na př. P. V. Anněnkovu, ze 17. února a 2. března 1877, kde Saltykov objasňuje svůj názor na román „Nov“ („Novina“) od Turgeněva². Jindy děkuje Anněnkovu za projev soustrasti (při zákazu časopisu: „Otčestvennyja zapiski“) a připojuje přímo, že té soustrasti „by přiznal ještě více ceny, kdyby nebyla podnícena mým vlastním (t. j.

¹ A. M. Skabičevskij: „Istorija novějšej russkoj literatury“, 3. vydání, 1897, str. 278.

² „Pisma“, č. 124, 125.

Saltykovovým) dopisem¹. Řada dopisů N. K. Michajlovskému, bývalému spoluredктору M. Saltykova v „Otčestvennych zapiskach“, obsahuje mnoho pravdivých a přímých posudků mnohých statí i autorů. Když byly některé činy Michajlovského Saltykovu nepříjemné, píše o tom jemu tak upřímně, jak psával o jiných spolupracovnících svého listu².

Při povaze takto založené Saltykov, který nestrpěl ve své blízkosti neupřímnosti, musil i na sebe klást přísné požadavky a přijímati život tak, jaký jest, a netvořit ilusí ani čarovných zámek a neklamati jiní lidi. Tak jednal, a když 1859 psal Anněnkovu, že ohlédne-li se na svou minulost, může klidně říci: „na mém svědomí není nic ošklivého“³, má mravní právo tak mluvit. Mohl slova ta opakovati i v r. 1889 na smrtelné posteli, neboť hanebnostmi se neposkvrnil. Od samého počátku své činnosti přivykl správně vážit skutečnost, obkličující ho, i své síly, skládat si ze všeho účty, hledě pravdě do očí. Byl jistě práv N. A. Kotljarevskij, praví-li, že Saltykov nebyl romantikem⁴: cíť v duši velmi vysoké ideály, „nemluví o ideálech a pouze o duševní neschopnosti lidí, příkrývající se těmi ideály“⁵. Jako osamělá silná osobnost neslil se s davem a nepoutal davu krásnými frázemi. Naopak, jako tvrdý učitel života, mluví o odchýlení se, opuštění ideálů, káže, neboť cítí v sobě sílu i právo učiti jiné.

Když však mluvíme o přímosti povahy M. Saltykova, musíme se zastaviti u výtek, které na jeho vrub slýcháme. Bývá slýchati tyto výtky: 1. v době svého úřadování ve Vjatce Saltykov při projednávání záležitostí starověrců (raskolníků), někdy používal způsobu policejní a výzvědné práce: „k podezřelým osobám vtíral se pod cizím jménem, oblékaje dokonce šaty venkovana, a tak v intimní besedě vyzvídal, čeho mu bylo třeba vědět“; 2. jindy zase Saltykov, jako redaktor „Otčestvennych zapisok“, neprojevil občanské statečnosti v případě s ředitelem censurního úřadu;

¹ „Pisma“, č. 220, str. 263.

² „Pisma“, č. 212, str. 255—256.

³ „Pisma“, č. 6, str. 8.

⁴ N. Kotljarevskij: „Cholmy rodiny“ („Chlomy vlasti“), Berlín, 1923, str. 105.

⁵ Tamtéž.

3. jednou též zavinil, že byl považován za antisemitu, třebaže v tisku vždy vystupoval na obranu Židů. Tyto výtky vysloveny byly nedávno známým kritikem Jul. I. Ajchenvaldem¹ na základě stati Al. Ljaskovského a dopisů M. Saltykova, vydaných v r. 1925. Jméno pana Ajchenvalda nedovoluje přejíti tato obvinění mlčením.

Co se týká prvního obvinění, jest pramenem jeho stať A. Ljaskovského: „Novoje o M. E. Saltykově“ (Nové o M. Jev. Saltykovu) v časopise „Besěda“, č. 5, str. 245—264, (rok vydání neoznačen: podle všeho, rok 1924.). Stať tato má mnoho nedostatků², které nutí pohlízeti na ni s opatrností; jestli však i uvěříme zprávám, sděleným p. Ljaskovským, sotva obsahují těžká obvinění Saltykova. Předně p. Ljaskovskij opominul sdělit, odkud zejména čerpal svá tvrzení o Saltykovu, jako je zpráva o přestrojování, o zatajování svého jména, o náhlém objevování se za účelem revise potom, když „rozhlásil pověst“, že odjel. Otázka o pramenech těchto zpráv není bezvýznamná: měly by svou cenu, kdyby je Saltykov sám sdělil v nějakém úředním podání, jinou cenu, kdyby byly sděleny někým jiným (ale kým asi?), ještě jinou, kdyby byly plodem klepů spoluobčanů. Dejme však tomu, že připouštíme aspoň

¹ „Literaturnyja zamětky“ („Literární poznámky“). — „Rul“, 29. VII. 1925. č. 1414.

² Především vzbudí nepříjemný dojem velmi nedbalý ba i nevědomý jazyk stati p. Ljaskovského: píše o „úřadě rakouského metropolitů“ a plete slova „vědomstvo (úřad)“ a „věděnije“ — kompetence (str. 255); taktéž na str. 257 užívá slova „spodvižničeskij“ („spolupracovnický“) místo „podvižničeskij“ („asketický“); na str. 255 setkáváme se se slovem „nedorozuměnija“ („nedorozumění“) místo „nedouměnija“ („rozpaky, nejistota“) atp. Nedbalá volba výrazů nezadá si v ničem s nedbalým tvořením vět. Bylo-li by však možno nedbat vad slohu, nelze vůbec věřit autoru, který čtenáři nedává možnost kontroly: místo otištění původních dokumentů, vypráví jejich obsah, neuváděje dokonce (s nepatrnými výjimkami) podrobně to, odkud běře uváděná tvrzení; vždyť odkaz na „spisy vjatského gubernátora“ není uvedením pramenů, které jsou závažny pro každou vědeckou práci. Konečně jeví se tu příliš nápadná tendence ospravedlniti Saltykova z obvinění, uvedených samým p. Ljaskovským, což také málo mluví o nezaujatosti p. Ljaskovského. O této vadě stati p. Ljaskovského učinil několik důležitých poznámek B. Kameneckij v „Rulu“, z 6. VIII. 1924, č. 1116. Při těchto okolnostech nelze stati Ljaskovského vážně bráti, nelze jí však bohužel ani zcela nedbat, aspoň z úcty k památce M. Saltykova.

na chvilku nejhorsí možnost, že totiž všechna sdělení p. Ljaskovského jsou trpkou pravdou. I kdyby tomu bylo tak, přece by se našly, jak se zdá, pro Saltykova polehčující okolnosti.

Především je zajímavo svědectví samého p. Ljaskovského (str. 257) o tom, že Saltykov si nechtěl na sebe vzíti (r. 1854) povinnost vyšetřovat záležitosti starověrců (rozkolníků) i prosil gubernátora, aby ho zbavil té povinnosti, a podrobil se teprve po kategorickém nařízení ministerstva. Toto vyhýbání se M. Saltykova těžké odpovědné věci mělo nepochybně své příčiny, jež jest možno lehce uhádnout: za prvé, nepříliš šťastná činnost M. Saltykova při utišování selských nepokojů dvě léta před tím (1852) dávala mu právo považovati se za nevhodného k práci, žádající nadání policejné-vyzvědačského; pro takovou práci bylo třeba odborných zkušeností, kterých Saltykov neměl; za druhé, pro svou humanitu a čestnou povahu se nehodil, aby vyšetřoval rozkolnické záležitosti: nebylo pro nikoho tajemstvím, že při úplatnosti nižší administrativy tyto záležitosti byly často spojeny se zatajováním prozrazených provinění i s jinými přestupky zákonů státních i mravních. Záležitosti ty nebylo lze považovati za „pouhé žerty“, neboť ve skrýších a útulcích rozkolnických skrývali se často nejen pronásledovaní přívrženci „staré víry“, ale i zločinci, ba i uprchlí kriminálníci¹. Věsti s nimi boj nebylo lehké, poněvadž starověrci byli včas zpraveni o každém kroku administrativy (pomocí zaprodaných agentů), takže pronásledovaní mohli včas zaříditi vše potřebné. Nezapomínejme konečně, že Saltykov nebyl zcela svobodný člověk: ač byl úředníkem a ve skutečnosti administrativně odpovědným, bylo přesto neuposlechnutí místní administrativy proň nebezpečné.

Saltykov se podrobil a během několika měsíců objel poustevny starověrců a provedl uložené mu vyšetřování. Črta „Matuška Mavra Kuzmovna“ ze serie „Gubernskije očerki“ („Gubernské črty“) dosti výrazně podává dojem z práce mu uložené: byl celkem nepříznivý. Nevíme ovšem, přestrojoval-li se skutečně a užíval-li jiných prostředků k vypátrání a chytání starověrců, otázkou zůstává, jak často a za jakých okolností uvedených pro-

¹ Viz stať A. Ljaskovského, str. 259.

středků užíval. Konečně možno vysloviti ještě jedno domnění: přikročil-li někdy Saltykov k vyšetřování po způsobu policie, mohl býti okolnostmi k tomu přinucen. Dejme tomu, že Saltykov měl navštívit nějakou poustevnu nebo útulek, kde se mohli skrývati zločinné osoby; o příští jeho návštěvě mohly býti tajně informovány příslušné osoby. Aby se zatajila doba i místo jeho návštěvy, navrhne městský policejní komisař nebo jiný místní policejní úředník nějaké „vyzkoušené“ opatření (rozšíření pověst o odjezdu atp.). Co měl Saltykov dělat? Jeti přímo, veřejně? Jest však už předem jasno, že taková prohlídka by neměla úspěchu, a v případě nezdaru mohou Saltykova udati: vždyť on pohrdl „rozumnou radou“ zkušených a poskytl viníkům možnost útěku; takové udání mohlo být udavačí prospěšné, ježto mohlo odstraniti nepříjemného čestného úředníka¹. Měl dáti souhlas k policejnímu způsobu vyšetřování? Použil-li i Saltykov tohoto způsobu, sotva to dělal s lehkým srdcem; takovému přestrojování se sám vysmíval v črtě „Neumčlyje“ (ze serie „Gubernskije očerki“).

Tím chci pouze říci, že, máme-li věřit sdělení p. Ljaskovského, najdou se okolnosti, které ve velmi značné míře zmírňují vinu Saltykovovu, dá-li se o jaké vině vůbec mluvit.

Druhé obvinění p. Ajchenvalda zní, že Saltykov jako redaktor časopisu „Otěčestvennyja zapiski“ někdy ve svých stycích s censurou „přestoupil mezi občansky pochopitelnou a odpustitelnou“. Na podporu svého tvrzení uvádí celkem dva případy: předně, jednou Saltykov předložil s uctivým věnováním náčelníku hlavního úřadu pro záležitosti tiskové M. N. Longinovu exemplář svého „Dnevnika provinciala“. Ostatně i sám p. Ajchenvald považuje to jen za poloviční neštěstí². Druhý pak případ je vážnější³. Jednou

¹ Třeba znáti ruské úřednictvo před reformami a ty nízkosti, k nimž se snižovalo (Saltykov často o nich mluvil, na př. v „Gubernských črtách“, v 5. „Pismě o provincii“ atp.), abychom pochopili, proč ve styku s provinciálními úředníky bylo potřeba býti krajně opatrným a nezadávat příčiny k udáním a klepům.

² Sotva je to i jen „poloviční neštěstí“: vždyť M. N. Longinov je nejen „bývalý druh Saltykova ve službě i ze školy“, ale i člověk korektního chování k literatuře (vzpomeňme na př. známé jeho ospravedlnování na výtku hraběte A. K. Tolstého, jako by ruský překlad Darwina jím byl zakázán).

³ „Pisma“, č. 116, 118 a 119.

v r. 1876 přijal jiný náčelník téhož úřadu V. V. Grigorjev Saltykova velmi hrubě, a ačkoliv shledání „trvalo sotva minutu“, odnesl si Saltykov dojem, jako by na něj „celou hodinu plivali“¹. Avšak tím se záležitost neukončila, protože se o této návštěvě roznesla pověst po celém Petrohradě. Kolegové Grigorjeva, který byl v té době universitním profesorem, požádali ho o vysvětlení, a hle, co Saltykov píše Někrasovu; „Teď on (Grigorjev) tvrdí, že se se mnou nikdy přímo nestýkal, a včera poslal ke mně Ratynského s prosbou, abych k němu v pátek přijel osobně se přesvědčit, že mne nikdy neviděl. Třebaže to nebylo příliš lákavé, přece jsem se rozhodl jíti a v případě potřeby dokonce potvrdit, že se vidíme v životě po prvé. Vše to bylo jako ve snu“².

Slova M. Saltykova mnou podtržená vzbuzují zvláštní, ba, nepříjemný dojem: zdá se, že se odhodlal ke lži dokonce ve prospěch náčelníka ruské žurnalistiky (jímž byl v podstatě pro ruskou žurnalistiku náčelník hlavního úřadu tiskových záležitostí). Těžko vůbec najíti aspoň poněkud uspokojivé objasnění tohoto případu a zejména uvedených slov M. Saltykova. Vůbec samému Saltykovu zdál se případ tento nepochopitelným³: jméno M. Saltykova nemohlo býti neznámo Grigorjevu — profesorovi a náčelníku tisku; pro nezdvořilé přijetí Saltykova nebylo důvodů. Možno se domnívat, ho že snad Grigorjev nepoznal, náhodou si jej „spletl“ s někým jiným, třebaž, jak se zdá, byla by zdvořilost povinnosti i k „jiným“, nejen ke koryfejům literatury, jakým byl Saltykov. A zatím Saltykov ukazuje zvláštní ochotu použití i lži, aby zakryl omyl Grigorjevův, což je zejména nepochopitelné, vzpomeneme-li, jak často a vytrvale vedl Saltykov boj s censurou (důkazů, kolik libo, obsahují tatáž „Pisma“). „Zachraňovati“ „Otěč. zapiski“ tehdy též nebylo třeba: rok 1876 nebyl nejtěžší v poměrech censurních.

Nezbývá, než uznat toto obvinění a uvést jako polehčující

¹ „Pisma“, č. 116, str. 143.

² „Pisma“, č. 119, str. 147.

³ Někrasovu (dopis č. 116, str. 143) píše: „Mně se to zezdálo čímisi, jak vidění ve snu“; později (témuž, dopis č. 118, str. 145): „ani já, ba nikdo nemůže objasnit si příčiny toho zvláštního přijetí, které mně on připravil“; v dopise 119 (viz výše): „vše to bylo jako ve snu.“

okolnosti jedinečný ráz této události a jistou dávkou nevyjasněností a zvláštností, jež možno přímo hmatat v tomto případě.

Zato třetí obvinění možno snadno vyvrátit, třebaže ono samo o sobě zdálo by se vážným. Jak známo, měl Saltykov soucit k bezprávému postavení a utrpení Židů v Rusku, minil že „není dojemnějšího vyprávění nad vyprávění o nekonečném trýznění člověka člověkem“¹, a nejednou vystupoval tiskem veřejně na záštitu Židů². A tu v dopise I. S. Turgeněvu z 9. června 1882 („Pisma“ č. 190, str. 224—225), používá slova „Žid“³, mluvě o tom, že Katkov upozornil známého finančníka Poljakova (Žida) na blízké sesazení ministra Ignatjeva, známého svými zákroky proti Židům v Rusku. Z toho chce Ajchenvald učiniti závěr dokonce o dvojakosti Saltykova: jako spisovatel jest Ščedrin — judofil, jako Saltykov-člověk — judofob. Jestli si připomeneme, že poměr k Židům v Rusku byl dlouhý čas zkušebním kamenem kulturnosti⁴, pak by taková dvojakost se stínem judofobství velmi kompromitovala Saltykova. Na štěstí nechybí v tomto směru Saltykovu obháječů, neboť předem svými spisy dokázal, že v něm není judofobství: neboť vystupoval na záštitu Židovstva tehdy, když vláda proti Židům vydávala výnosy, i když následkem toho bylo třeba hodně občanské znuženosti psáti to, co psal on. Za druhé, třeba odpověděti na otázku: koho a proč nazval Saltykov „Židem“? Nazval tak známého „železničního krále“, finančníka S. S. Poljakova, a nazval jej tak proto, že byl podrážděn některými jeho kroky: tak, Poljakov daroval dům v Moskvě pro Katkovské lyceum a v Petrohradě „zařídil celou štěpnici mladých zvědů“⁵, t. j. studentskou kolej při universitě, do níž se dostali ti studenti, kteří byli vybráni podle principu politické nadějnosti. Není těžko pochopiti že sta-

¹ „Nědokončennija besědy“, hl. VI.

² „Nědokončennija besědy“, hl. VI.; „Měloči žizni. Vvedenije“ („Drobnosti života. Úvod“), hl. II.; „Julskoje vějanije. Postscriptum“ („Červencové vanutí“ — „Otěč. zapiski“, 1882, srpen, a j.

³ Pro označení Israelity užívá se v ruském jazyce slovo „jevrej“ („hebrej“); slovu pak „Žid“ přikládá se obvyčejně urážlivý význam, ono se považuje za nadávku.

⁴ A ne bez příčiny, neboť sotva bylo možno považovati za kulturního toho, kdo mohl napadat sužované lidi, jakými byli Židé v Rusku do r. 1917.

⁵ „Pisma“, č. 192, str. 231.

rost S. Poljakova o rozkvět těchto dvou štěpnice politicky nadějných mladíků-karieristů (Katkovské lyceum a „petěrburgskoje občeství“) nemohla vzbuzovat obzvláštní sympatie v Saltykovu: vždyť se karieristům vždy zlobně vysmíval a nemohl se nadehnouti Poljakovem, který nepracoval pro svůj národ, nýbrž pro hlouček karieristů, kteří, bude-li příležitost, budou ochotni se státi pronásledovateli Židovstva. Za těchto podmínek je zcela pochopitelno, že byl Saltykov podrážděn proti Poljakovu, a nevidím zde žádného antisemitismu. Spatřujeme-li v této epizodě judofobství, možno by bylo vidět rusofobství i v tom, že Saltykov nazývá bohaté ruské obecnstvo, prožívající svůj život za hranicí, „světáckými hejsky“¹, „hejsky“² a dokonce „ruskými vykrmenými idioty“³. Ale takového závěru nikdo neučiní; proto by bylo správnější usuzovati, že v tomto případě všecka ta epiteta „Žid“, „idioti“, „hejsci“ byla vzbuzena přirozeným podrážděním z toho, jak představitelé bohaté buržoasie užívají rozkoši, málo dbajíce strádajících, ponížených těch, jimž bylo ukřivděno, lidí, kterých je tak mnoho a kteří jsou tak bez pomoci.

Rozebrav všechna tři obvinění, svalovaná na Saltykova, nenalézám nesporných důkazů, aby popíraly přímou a upřímnou M. Saltykova.

Mluvíme-li o přímosti a upřímnosti M. Saltykova, nelze nepřipomenouti i jiné vlastnosti jeho povahy s nimi spjaté: mám na mysli jeho zamračenost, obhroublost v jednání, bručounství. Tyto vlastnosti projevovaly se nejčastěji, zejména tehdy, vycítil-li Saltykov v slovech svých spolubesedníků faleš, neupřímnost, umělkovanost. O tom kolovalo množství anekdot (mnohdy vymyšlených). Když se však Saltykov přesvědčil, že si jeho spolubesedník nezasloužil takového chování, okamžitě se stal laskavým a přívětivým⁴. Během doby bručounství a jakási obhroublost tonu

¹ „Pisma“, č. 87, str. 92.

² „Pisma“, č. 93, str. 104.

³ „Pisma“, č. 80, str. 80.

⁴ O hrubosti a zasmušlosti M. Saltykova viz na př.: I v. Ščeglov: „Hrubý dobrák. (Ze vzpomínek na M. Jev. Saltykova-Ščedrina)“, v „Žurnál dlja vsěch“, č. 19, 1910; A. F. Konj: „Na žizněnom puti“ („Na cestě života“), díl III., část I. str. 37; V. Burcev: „K biografii M. Jev. Saltykova-Ščedrina“,

staly se mu zvykem, čehož možno v jeho dopisech najít mnohé a mnohé příklady. Měl k tomu dvě příčiny: za první — svou těžkou nemoc, za druhé — vliv okolního života. Co se týče nemoci, táhnou se stesky na fyzické útrapy v jeho dopisech skoro nepřerušeně po celých skoro posledních 23—24 let jeho života¹. Časem objevuje se v něm myšlenka na sebevraždu, aby se zbavil nesnesitelných útrap; na př. v r. 1882 píše Turgeněvu: „možná, že se zastřelím. Fyzické útrapy začínají mne zmáhat. Povahou se stávám nesnesitelným; bojím se, že se mne děti počnou bát“². A skutečně, podle slov Bělogolového, „organism M. Saltykova byl tak rozežrán dlouhou nemocí, že v něm nebylo jediného zdravého orgánu. Je třeba se divit, odkud bral síly, aby psal“! Za takových okolností stávají se pochopitelný jeho ostré a zatrpklé výrazy, často nezaviněné jeho okolím³. Druhá příčina zamračenosti M. Saltykova plynula z poměrů ruského života: je známo, že v letech 70. vždy více a více rostla vládní reakce; „záblesky světla“ (Loris-Melikov) byly náhodny a nepatrný; epocha let 80. kromě vládní reakce ještě více zašlapávala a ubíjela osobnost. Jako spisovatel, jenž měl velkou úlohu v pokrokových kruzích ruské společnosti a jemně cítil všechny jevy života, nemohl se Saltykov za těchto poměrů radovati. Při hloubce a upřímnosti jeho povahy nemohl býti spokojen s jakoukoli kompromisní formulkou (jako na př.: „naše doba není dobou širokých úkolů“), a nemohl složit zbraň. A čím hůře se žilo, tím více se vzrušoval a tím více v něm vřelo. V 15. „Pismě k tětěnkě“ píše: „když před očima se páše obrovské loupežení, zrada nebo věrolomnost, jest přirozeno, že takový obraz vzbuzuje v nás rozhorlenost...“ A právě „takových obrazů“ a dokonce ještě horších bylo zejména v době let 80. velmi mnoho, a odtud — trvalé podráždění ducha M. Saltykova.

Výše uvedená přímota a upřímnost jsou ovšem vnější vlastnosti svého druhu, čili způsob vyjádření vnitřních citů. Co se dalo

v čas. „Na čužoj storoně“ („V cizí zemi“), 1925, díl X.: také v pracích Skabičevského, Krivenka, Ajchenvalda a j.

¹ Viz na př. „Pisma“, č. 85, 87, 100, 105, 106, 107, 175, 189, 218, 264, 265 a mn. j.

² Viz „Pisma“, str. 223.

³ Nemálo jich uvedeno ve stati Iv. Ščeglova (viz výše).

v duši M. Saltykova? Sotva se mýlím, odpovím-li na tuto otázku, že nehlavnějším rysem osobnosti M. Saltykova byla jeho humanita, cit lásky k člověku a úcta k právům lidské osobnosti. A opravdu, výstižně poznamenal N. Kotljarevskij¹, „Saltykov byl člověk věřící v člověka“: pojmy „člověk“ a „lidství“ (možná i poněkud rozplízlé a neurčité), jež Saltykov vytěžil z epochy let 40. (on se často rád nazýval člověkem let 40.), staly se jedním z vůdčích principů jeho činnosti. Vždy a všude vyhledává nejen rysy časové, ale i věčné, obecně lidské². Zármutek nad popíráním důstojnosti lidské, přání podepřítí uraženou osobnost lidskou, tvoří s motivy rázu sociálního častý základ jeho tvorby. Hlediska moralisty vůbec neopouští, neboť věří, že v hlubině lidské povahy leží mravní síly, které třeba rozvíjet, podporovat, zvát k životu a skutečnosti. V pohádce „Priklučenije s Kramolnikovým“ („Příhoda Kramolnikova“), Saltykov, zobraziv se v podobě spisovatele Kramolnikova, praví: „Všechny síly svého umu i srdce on obětoval na to, aby vybudoval v srdcích svých bližních představu o světle a pravdě, aby v srdcích podporoval víru, že přijde úsvit a tma ho nepotlačí.“ V tom vlastně byl obsažen celý úkol jeho činnosti. V náčrtku: „Injarek“³ Saltykov praví, že když vyšel na pole životního boje, vybral si heslo: „býti čestným a jednati tak, aby to přineslo co nejvíce obecného blaha“. Ač pohádky a „Meloči žizni“ („Drobnosti života“), odkud jsou vyňaty tyto citáty, náleží k poslednímu období života M. Saltykova, kdy zřejmě vystupují v jeho tvorbě motivy morálního rázu, nelze přece popírat, že i v časných svých výtvorech vystupuje na obranu toho „lidského“ v člověku, co možno nazvat lidskou důstojností, nebo lidskou osobností. Jsa ovšem povahou svého nadání satirikem, Saltykov se „nezastavoval pouze u kladných stránek lidského prvku, nýbrž spíše při odchylkách od něho, na zvrácenostech“⁴. Pro svou různovrstvnost a své množství byly tyto úchytky zvláště zajímavé, protože poskytovaly možnost pojednávat o otázce lidské osobnosti z těch

¹ „Cholmy rodiny“, str. 107.

² Podrobnější viz dále (hl. III.).

³ „Meloči žizni“, V.

⁴ Evg. Solovjev-Andrejevič: „Očerki iz istorii russkoj literatury XIX. věka“ („Črty z dějin ruské literatury XIX. stol.“), vyd. III., r. 1907. str. 360.

nejrůznějších stránek: o duši poddaného otroka, o strastech osamělé venkovské učitelky, o zbožné náladě nábožných poutníků, o zážitcích Judušky Golovleva, který skoro ztratil lidskou duši, o lehkomyšlnosti pompadurů a osob jim podobných, všechno a všechny projevy duševního života lidí zajímaly Saltykova. Přednětem tohoto zájmu byly společenské hodnoty a mravní cena jeho hrdinů: tak si navykl Saltykov hned s počátku své činnosti oceňovati lidi. V následujících dvou hlavách uvidíme konkrétněji, jak se nadání M. Saltykova rozvilo v obojím směru. Zde se zatím omezíme na to, co uvedeno, dodávajíce, že podle svědectví S. Krivenka, který znal Saltykova z blízka, „byl Saltykov člověkem s city pro veřejnost („artelnym mirskim čelověkom“), ve smyslu života a činnosti v družném svazku se světem, čili, že ležely mu neustále na srdci zájmy, veřejné“. Jinými slovy — v duši M. Saltykova žil ještě jakýsi společenský princip, zájem o život společnosti a snaha splynouti s tímto životem. Bylo by možno říci, že se tyto humánní tendence, jichž jsme vzpomenuli svrchu, vyznamenávaly u Saltykova zvláštní aktivitou: láska k člověku, zájem k lidské osobnosti donutily našeho spisovatele jíti za hranice abstraktních, teoretických úvah a obrátiti se k reálnímu životu, aby se přesvědčil, do jaké míry jsou v něm uskutečněny vysoké ideály humanity. A reální život poskytoval právě v té době dokonalý opak toho, co si nemorálního: proto byl Saltykov donucen počít boj ve jménu svých ideálů. Neustálé potlačování těchto ideálů těžkými poměry života zabránilo Saltykovu, aby se stal výlučně moralistou (jako L. N. Tolstoj) a řešil problémy osobního mravního zdokonalování. Podstatu života viděl v přetváření forem společenského a politického života; cílem toho přetváření vůbec bylo zdokonalení forem života; mezi osnovami přetváření byly pojmy sociální a obecné lidské spravedlnosti, lidské důstojnosti a řada jiných „dobrých, ale zapomenutých pojmů“.

Konkrétním ztělesněním těchto názorů byly četné výtvořiny M. Saltykova, o nichž bude řeč dále. Můžeme z nich usuzovat o tom, jak názory, v mladosti přijaté, sílily během doby a rozvíjely se vlivem okolního života, a jak přecházely v neoblomné principy, které on tak vytrvale hájil.

Vliv poměrů osobního i společenského života na individuální

vlastnosti osobnosti M. Saltykova vedl celkem k vypracování celého systému jeho názorů. Tak na př. cit humanity, vzbuzený v něm už v dětství poměry nevolnického života, stal se během doby základem určité části názorů M. Saltykova: nelze tohoto citu popírat, alespoň v těch výtvorech, kde mluví o národu a životě lidu (jako v některých črtách ze serie „Gubernskije očerki“, „Son v letňuju noč“ [„Sen v letní noci“], „Koňaga“ [„Herka“] a j.). Lidé, jako „golovotapy“, „moržejedy“, „glupovci“¹ a m. j., kteří jsou vystaveni bez odporu libovůli nadřazených úředníků, různých Ugrjum-Burčejevých a jim podobných, nepoživají sympatie M. Saltykova. Ale sedlák-pracovník a trpitel nachází v něm soucitu a záštity. Neidealizuje sedláka ani v letech 70. XIX. stol. (epocha t. zv. „narodničestva“), má s ním soucit a odsuzuje pohrdání sedlákem. Považuje za zcela přirozeno a nutno, aby se literatura zajímala o život sedláka, který jest základní složkou státu. Zkrátka, prostý soucit se sedlákem, vzniklý v dětských letech, během doby se změnil v promyšlené přesvědčení.

Podobným způsobem se vytvořil i poměr M. Saltykova k státní administrativě: jednak působila osobní čestnost i přímost M. Saltykova, jednak měly vliv nedostatky administrativy v době před reformami, s níž přicházel do styku, počínaje dobou svého vyhnanství do Vjatky. Zajisté úplatky, libovůle, podvody, ignorování zákona a t. p. vlastnosti tehdejší administrativy byly naprostým opakem mravních vlastností povahy Saltykovovy, jakož i občanských ideálů, vybudovaných jím v době mládí. A tu se počíná ta charakteristická jeho nedůvěra k státní administrativě, kteráž se postupně prohlubuje, až přechází v trvalou nedůvěru k celému vládnímu systému. Epocha reform nezmenšila této nedůvěry: byly dány nové zákony, ale jejich vykonavatelé zůstali staří, a reformy počaly brzy ztráceti svůj význam. To vyzývá Saltykova k úpornému boji na obranu potlačených lepších zásad života. Ale i zde Saltykov tak často opakuje, že zvítězí čestní lidé (třetí „Pismo k tětěnkě“ — „Dopisy tetince“), čestnost, pravda („Skazky“ — „Pohádky“), — což zřejmě ukazuje, jaký význam mají pro něj mravní zásady, které staví na roveň představám společenského rázu. Jinými slovy,

¹ Posměšné názvy ruských plemen. („Istorija odnogo goroda.“)

i zde nacházíme syntézu individuálních morálních zásad M. Saltykova s vlivy jevů obklopujícího jej života.

Ta „pečeť vzrušení a pochybností“, která podle slov Rozenbergových „záhy lehla na duši spisovatele“¹, byla vzbuzena tím, že zdravý a logický um, prostý všech snů, jasně viděl škodu tehdejšího vládního systému. Systém protizákonnosti a libovůle hrozily nejen přítomnosti, ale i budoucnosti Ruska, a Saltykov nemohl mlčeti, právě již jen proto, že miloval svou vlast. Satirický ohlas nedostatků ruského života byl nepochybně jedním z projevů toho upřímného, hlubokého patriotismu, kterým se vyznamenával Saltykov. A nejsou to prázdné fráze, když mluví o své lásce k vlasti², protože ta láska byla veliká, když v jejím jméně Saltykov po celou dlouhou dobu své činnosti kázal o nedostatecích společnosti, vyzýval lidi k lepšímu a snažil se přelíti na všechny ten svatý oheň, ty ideály, jimiž žil on sám. V tom směru zaslouží pozornosti ještě jedna okolnost: Saltykov, jako veřejný pracovník, osamocen, stojí mimo politické strany. Pravda, stál nesporně blíže těm, koho tehdy v Rusku nazývali „progresisty“ čili „peredovými“ (pokrokovými) lidmi, „liberály“ atp. Ale i s té, t. zv. levé strany společnosti byl napadán (Pisarev a j.), třebaže v menší míře, než od konservativních kritiků a publicistů. To se dalo, protože Saltykov byl vždy věren svým ideálům a byl upřímný: proto necouval od svého přesvědčení a mluvil pravdu bez ohledu na osoby a strany. Jsa rodem šlechtic, žaluje na vady šlechty v době před reformou i po r. 1861; jsa úředníkem, na vlastní oči vidí chyby ruské byrokracie a zahajuje boj proti těmto chybám; konečně, jsa spisovatelem, píše hodně o stavu ruské literatury a odkrývá mnoho nedostatků, vzniklých nejen vinou vlády (censura, omezující výnosy atp.), ale zaviněných i samými pracovníky ruské žurnalistiky. Slovem,

¹ V. Rozenberg: stať v časopise „Na čužoj storoně“, 1925, kn. XII, str. 208.

² Na př.: „Miluji Rusko do bolesti srdce a také nemohu myslet sebe, kdekoli mimo Rusko. . . Pobyl jsem dosti dlouho ve zdravých krajinách v cizině, ale nepřipomenu si minuty, v níž by srdce mé nešlo v touze po Rusku! . . . („Uběžiščó Monrepo“ — „Útulek Monrepos,“ III.). Viz ještě V. hl. črt: „Za rubežom“ („Za hranicemi“), kde autor píše o lásce Rusů k vlasti jako o typickém zjevu, — nebo úvod: — „K čitatelju“ („K čtenáři“) „Satir v prozě,“ kde Saltykov hovoří, jak drahý je mu „Glupov“ (alias — Rusko).

Saltykov pracuje beze všech vedlejších ohledů, řídě se jen svým vnitřním přesvědčením a jsa zcela nezávislý na stranické kázni. Spravedlivě proto nazývá ho Kotljarevskij „silnou, nezávislou osobností, která vždy a v každém směru cenila si uvědomění si vlastní síly a moci“¹.

Mluvíme-li o rysech osobnosti Saltykova, nelze konečně přejíti mlčením jeho zvláště jasně osvětlující vlastnost, je to jeho poměr k literatuře. Nezapomínejme, že Saltykov „se narodil v ovzduší reakce“², a že literatura v době cara Mikuláše I. byla jediným prostředkem, jak uvědomovati společnost. Proto Saltykov se naučil milovat a cenit literaturu zejména tak, jak ji mohli ceniti jen v Rusku, — jako nejdůležitější zbraň v boji za svobodu a štěstí lidu. A ježto v povaze M. Saltykova byl vždy jistý společenský pud, jakýsi společenský princip, nebyl mu lhostejný osud literatury. Uvidíme dále, jak ji bránil proti nepřátelským činům vlády i společnosti, i proti činnosti některých literátů, jejichž činnost se mu zdála škodlivou ruské literatuře, jsouc kompromisní nebo neobratná a jsouc řízena touhou po zisku, nebo jsouc přímo nesvědomitá. Mnohokrát ve svých spisech mluví o osudu ruské literatury a o tehdejší jejím stavu; v dopisech s obzvláštní pečlivostí reaguje na všechny význačnější události z života literatury (zmínky o nově vyšlých spisech, o nových zákonech tiskových, o úmrtích spisovatelů atd.); jako člen výboru „Literárního fondu“ jeví zesílenou činnost a nedbaje na nemoc ani na úsilovnou práci, nachází čas na vyšetření hmotného stavu spisovatelů, potřebujících pomoci, a žádá za udělení podpor pro ně od „Literárního fondu“³; konečně je znám jeho odkaz synu: „nade vše miluj rodnou literaturu a povolání literáta stav nad každé jiné“. Vše to nasvědčuje, že Saltykov nejen byl spisovatelem, ale i že vřele miloval své povolání: byl jistě rytířem ruské literatury, pro nějž literární činnost byla činem občana i ukojením nejvyšších snah ducha.

Toť hlavní rysy osobnosti M. Saltykova, které nevystihují zajisté ještě jeho celou charakteristiku, které však nutno připomenouti, protože se jimi objasňuje mnohé z jeho literární činnosti.

¹ „Cholmy rodiny“, str. 103.

² „Blagonaměrennyja řeči“, úvod.

³ „Pisma“, čísla 19, 9, 60—64, 66, 70, 117, 123, 127, 128, 129, 146, 182, 196, 197, 208, 221, 233 a j.